

Ivica Mataija

Državni arhiv u Gospiću
Kaniška 17
Gospić

ARHIVI I STVARATELJI: DRŽAVNI ARHIV U GOSPIĆU

UDK 930.25(497.5 Gospić):005.923.1

Izlaganje sa znanstvenoga skupa

Odnos arhiva i stvaratelja jedno je od temeljnih pitanja suvremene arhivske struke koje se na području Državnog arhiva u Gospiću, kao najmlađega hrvatskog arhiva, nameće svim svojim značajem. Ovim radom nastojalo se prikazati broj, struktura i poteškoće s kojima se susreću stvaratelji na području Like, kao i odnos Arhiva i stvaratelja s posebnim osvrtom na mogućnosti i rezultate suradnje u okviru postojećega stanja te teorijskog i normativnog okruženja.

Ključne riječi: arhiv, stvaratelji, spisovodstvo, kategorizacija, shematizam, pismohrana, klasifikacija, normativni akti, zaštita

Suvremenu arhivsku službu, u nastojanju promišljanja razvoja arhivske struke, osim prikupljanja, zaštite, stručne obrade i davanja na uporabu arhivskoga gradiva, svakodnevno kao jedno od temeljnih pitanja zaokuplja odnos arhiva i stvaratelja. Taj se odnos, sagledan kroz prizmu skrbi o gradivu u nastajanju, nameće kao jedno od temeljnih pitanja koje onda čini i distinkciju između dvaju pristupa arhivistici, onoga tradicionalnog koji se bazirao na gradivu u arhivu i njegovoj obradi kao temelju arhivske struke i onoga novijeg koji pristup arhivskom gradivu nastoji stručno, metodološki, ali i zakonski odrediti već od samoga trenutka nastajanja gradiva kod stvaratelja, pa do njegova konačnoga smještaja u arhivska spremišta. U tom se smislu odnos arhiva kao ustanova koje skrbe o gradivu u svim njegovim segmentima i stvaratelja kao pravnih osoba, obitelji ili pojedinaca čijim je djelovanjem gradivo nastalo, nameće kao bitno pitanje.

Arhivi u tom odnosu preuzimaju odgovornost za provođenje aktivne politike čije smjernice proizlaze iz pravila struke, zakonskih i podzakonskih akata. Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. nastojao je akceptirati suvremena arhivistička dostignuća i inkorporirati ih u suvremene društvene i gospodarske okolnosti u kojima se Republika Hrvatska nalazi. Za razliku od prijašnjih zakona, Zakon iz 1997. razlikuje dvije kategorije gradiva: javno i privatno arhivsko gradivo. U uvjetima razvoja demokracije i tržišnoga gospodarstva bilo je potrebno definirati i neke nove odnose koji su onda bitno utjecali i na pristup stvarateljima čija se struktura, broj i društvena važnost u proteklom razdoblju bitno mijenjala i na ličkom području. Neki su stvaratelji doživjeli preobrazbu, neki su u procesima stečajeva i likvidacija nestajali, a nastajali su i novi koje je trebalo kvantificirati, ali i kategorizirati s obzirom na njihovu važnost. U procesu takve društvene preobrazbe i trajnoga nastojanja za opstankom u tranzicijskim uvjetima, nisu svi stvaratelji gradiva u djelokrugu Državnog arhiva u Gospiću bili u mogućnosti prihvatiti skrb o gradivu kao bitnu zadaću dijela

svoga poslovanja. Takvi su primjeri javna ustanova Nacionalni park Plitvička jezera koji gradivo čuva u neadekvatnim prostorima, nesređeno i na više mjesta izloženo štetnim utjecajima. Slično je stanje i u Uredu državne uprave u Zadarskoj županiji, Ispostavi Gračac koja gradivo čuva u krajnje neprimjerenim uvjetima i nesređeno kao i Prekršajni sud u Korenici. Razlozi tomu su financijske, organizacijske, ali i stručne prirode. Skrb o gradivu iziskuje određene troškove koje neki stvaratelji drže ulaganjem u neprofitno, dakle u ono što neće donijeti nikakvu dobit, a s druge strane, educiranost zaposlenika koji vode skrb o pismohranama nije uvijek onakva kakva bi trebala biti. Državni arhiv u Gospiću u tom smislu nastoji izgraditi svijesti o potrebi uključivanja profesionalaca u cjelokupni proces upravljanja spisima, od nastanka, do uporabe. Osim ovih bitan je utjecaj na cijeli proces u proteklom razdoblju imala velikosrpska agresija zbog koje su nastale ogromne materijalne štete i fizički nestajale pismohrane s cjelokupnim gradivom u njima. Gradivo Općine Lovinac u cijelosti je tijekom Domovinskoga rata izgorjelo, a nestao je i dio gradiva Skupštine općine Gospić i Skupštine općine Otočac. Vrlo je važno i pitanje gradiva nastalog na u Domovinskom ratu okupiranim područjima, koje je tijekom ratnih zbivanja nestalo ili je pohranjeno u spremištima izvan nadležnosti arhiva. O tom gradivu koje danas ima, a u budućnosti će imati još veću važnost za proučavanje najnovije hrvatske povijesti, potrebno je posebno skrbiti i na razini državnih institucija donijeti odgovarajuće odluke koje će obvezivati sadašnje imatelje i nadležne arhive. Proučavanje tog dijela hrvatske povijesti ne smije se svesti samo na evidenciju žrtava.

Takvo stanje, s ponešto drukčijom situacijom u upravi i lokalnoj samoupravi te pravosuđu, nameće Državnom arhivu u Gospiću u svakodnevnom obavljanju službe, a posebno tzv. odjelu vanjske službe, potrebu anticipiranja različitih pristupa kako bi se došlo do utvrđenoga cilja: zaštite arhivskoga gradiva od samog trenutka njegova nastanka.

Stvaratelji gradiva moraju izgraditi cjelovit sustav upravljanja spisima, koji proizlazi iz zakonsko-normativnih propisa i vlastite politike upravljanja spisima od trenutka njihova nastanka do konačne pohrane. Taj sustav mora stvaratelju omogućiti jednostavnu, brzu i ekonomičnu cirkulaciju spisa u trenutku njegove uporabne vrijednosti, s jedne, i lako pronalaženje i uporabu u pismohrani, s druge strane. Zaposlenici koji obavljaju poslove upravljanja spisima na našem području obično su administrativni referenti, daktilografi ili tajnice, a većina njih nema položen stručni ispit. Njihov se posao odnosi na nastanak, zaštitu i uporabu spisa svoje ustanove/poduzeća, ali se on realizira i u komunikaciji s nadležnim arhivom koji nastoji kompenzirati nedostatak stručnosti u pismohranama učestalijim obilaskom i intenzivnom komunikacijom sa stvarateljima.

U našim je prilikama bitno istaknuti da je dio propisa koji se odnosi na stvaratelje javnoga arhivskoga gradiva nastao osamdesetih godina 20. stoljeća, posebno ističem Uredbu o uredskom poslovanju i Pravilnik o jedinstvenim klasifikacijskim oznakama i brojčanim oznakama stvaralaca i primalaca akata, koji ne prate aktualna društvena zbivanja, zastarjeli su i bitno ih je što prije zamijeniti novim normativnim rješenjima koja će uvažavati stanje, ali i perspektive društvenoga razvoja.

Posebno ističem sustav klasifikacije kao temelj sveobuhvatnoga sustava organizacije dokumenata. «Svaki klasifikacijski sustav temelji se na operativnim potrebama i na funkcijama onog koji stvara arhivske zapise, odnosno potrebama korisnika tog sustava, službe odgovorne za razredbu, za pohranu u pismohranama i za pronalaženje i korištenje tih zapisa.»¹

---

¹ Duranti, Luciana, Arhivski zapisi, Teorija i praksa, HDA, Zagreb 2000., str. 77

Smjernice razvoja arhivske službe i odnosa arhiva sa stvarateljima imaju jasnu perspektivu koja uključuje teoretska polazišta i realne okvire u kojima se nalazimo. Stanje na području ovlasti Državnog arhiva u Gospiću u tom smislu treba promatrati s aspekta mogućnosti koje u bitnom određuju tranzicijski procesi u gospodarstvu, ali i u državnoj upravi, samoupravi i pravosuđu te utjecaj ratnih razaranja. Područje Like, do osnutka Državnog arhiva u Gospiću u rujnu 1999., nije nikad imalo domicilne arhivske ustanove koja bi brinula o gradivu na samom području njegova nastanka, što je dovelo do nestanka i uništenja najvećeg dijela arhivskoga gradiva nastalog prije 1945. godine. Osnutkom Državnog arhiva u Karlovcu 1960., situacija je promijenjena, započinje organizirana skrb o registraturnom i arhivskom gradivu na području Like. U Gospiću je do 1990. postojao i sabirni centar, a do dovršetka nove zgrade Državnog arhiva u Karlovcu 1980. tu se čuvalo i gradivo koje je poslije prevezeno u Karlovac.

U posljednjih četrdeset godina na području Like događale su se brojne društvene promjene. Šezdesetih su godina 20. st. u procesu industrijalizacije osnivana brojna poduzeća. metaloprerađivačka, kemijska ili tekstilna, mijenjala se struktura gospodarstva, ali i uprave, osnivale su se ustanove kulture, informiranja, školske i visokoškolske ustanove, čime se naglo povećavao broj stvaratelja koji su u tom trenutku predstavljali važne čimbenike svekolikoga razvoja i u bitnome određivali identitet ovog područja. Uz te, odvijali su se i drugi procesi, deagrarizacije, emigracije, slabe urbanizacije i stalne depopulacije cijeloga područja, trendovi koji su poslije doveli i do propasti socijalističkoga gospodarskog i političkog sustava te neposredno utjecali i na broj i strukturu stvaratelja arhivskoga gradiva na području Like.

Krajem 1980-ih u djelokrugu Državnog arhiva u Gospiću, dakle području Ličko-senjske županije osim Senja i Novalje te dijelu Zadarske županije, općina Gračac i naselje Srb, bilo je 275 registriranih stvaratelja, od čega se 75 odnosilo na upravu, 24 na prosvjetu, 15 na pravosuđe, 85 na privredu, 45 na društveno-političke organizacije, 7 na kulturu, 13 na zdravstvo i 11 ostalih. Danas je stanje umnogome drukčije. Na području nadležnosti Arhiva registrirano je 136 stvaratelja, od čega se 31 odnosi na upravu, 18 na prosvjetu, 16 na pravosuđe, 27 na privredu, 3 na kulturu, 9 na zdravstvo, 6 na vjerske organizacije i 10 ostalih. Vidljiva je dakle tendencija smanjenja stvaratelja na području uprave sa 75 na 31 stvaratelja, što govori o procesu racionalizacije državne uprave i lokalne samouprave. Slično se smanjenje dogodilo i na području privrede, gdje je broj od 85 stvaratelja smanjen na 27, kao posljedica ratnih devastacija, ali i tržišnoga propadanja brojnih ličkih poduzeća koja se nisu uspjela prilagoditi novim društvenim okolnostima.

Zbog ilustracije navedenih tendencija spomenut ću samo važnije primjere stvaratelja, od kojih su neki u međuvremenu prestali postojati ili su u stečajnom postupku, a njihovo se gradivo našlo u okolnostima karakterističnim za cijeli tranzicijski sustav, opterećen još i ratnim razaranja.

Najtipičniji primjer velikoga socijalističkoga poduzeća na području ovlasti Državnog arhiva u Gospiću bilo je poduzeće Marko Orešković – MOL iz Ličkog Osika, koje je u metaloprerađivačkoj grani zapošljavalo nekoliko tisuća radnika, stvarajući oko sebe cijelo jedno novo naselje s kompletnom infrastrukturnom, stambenim objektima, ambulantom, dječjim vrtićem, školom, domom kulture i ugostiteljskom djelatnošću. Tijekom svoga rada, od osnutka poduzeća (Odlukom Vlade FNRJ pov. br. 490/50.) 1950., stvarano je gradivo o kojem je u arhivskom smislu skrbio Državni arhiv u Karlovcu. No, stvarna skrb o MOL-ovu gradivu započela je tek 1980. u svibnju kad su prestali «posebni uvjeti» u koje je MOL spadao, a zbog kojih nije bilo moguće vršiti nadzor nad njegovom pismohranom. Od tada je izvršeno nekoliko pregleda, donesen je pravilnik o čuvanju i lista s rokovima čuvanja gradiva, obavljena su izlučivanja i napravljeni popisi gradiva od trajne vrijednosti. No, gradivo nikad nije preuzimano u arhiv, iako su arhivski djelatnici više puta u svojim zapisnicima i

rješenjima to nalagali. Zapisnicima s nadzornih obilazaka evidentirano je u MOL-u oko 300 dužnih metara gradiva. Tijekom Domovinskoga rata Lički je Osik bio okupiran, i ime mu je promijenjeno u Teslingrad, a MOL je nastavio s proizvodnjom, uglavnom streljiva za vojne potrebe agresora. Nakon oslobođenja zatečeno je gradivo ostalo nezaštićeno, izloženo i štetnim mikroklimatskim uvjetima. Nakon osnutka Državnog arhiva u Gospiću odmah smo nastojali zatečeno stanje sanirati i spasiti preostalo gradivo. U međuvremenu se dogodila i likvidacija poduzeća te prodaja novom vlasniku koji nije nastavio prijašnju MOL-ovu djelatnost. U tim smo okolnostima uspjeli dogovoriti preuzimanje sačuvanoga gradiva 1966–1990. u količini od 283 kutije, koje se uglavnom odnosi na matične knjige, isplatne liste, obrasce M4, kartone plaća i dosjee radnika. Gradivo nastalo od 1996. do 2002. u količini od oko 8 dužnih metara preuzeli smo u depozit.

Jedna od najstarijih poljoprivrednih zadruga u Hrvatskoj je Poljoprivredna zadruga Gacka iz Otočca, koja je slijednica Štedne i pripomoćne zadruge osnovane 11. veljače 1883. Poslije je zadruga mijenjala ime, 1945. u Nabavno prodajnu zadrugu Otočac i 1955. u Opću poljoprivrednu zadrugu Otočac. O radu pismohrane i gradivu od svoga je osnutka skrbio Državni arhiv u Karlovcu. Obavljani su pregledi, sastavljeni zapisnici, vršena izlučivanja gradiva, kojeg je prema zapisnicima iz dosjea 1980-ih bilo oko 250 dužnih metara. Gradivo nikad nije preuzeto u arhiv. Redovitim obilaskom pismohrana 2003., Državni je arhiv u Gospiću izvršio nadzor nad pismohranom i gradivom PZ Gacke, sad u stečaju, i utvrđeno je da zadruga posjeduje 34 metara gradiva od 1980., g. o starijem gradivu više nema saznanja.

Naravno, vrijedno je spomenuti i stvaratelje koji svojim primjerom ukazuju da se u sličnim ili istim okolnostima može o gradivu skrbiti i na sasvim primjeren način. U tom smislu ističem pismohrane Ureda državne uprave u Ličko-senjskoj županiji – Ispostave u Otočcu, Osnovnu školu u Otočcu i Općinu Karlobag, koje imaju odgovarajuća spremišta s uredno složenim gradivom, donesenim normativnim aktima, redovitim izlučivanjem gradiva i korektnom komunikacijom s arhivom.

Ovi primjeri upućuju na odnose teorijskoga pristupa arhivskoj struci te stanja i mogućnosti pojedinih područja koja svojom specifičnošću nameću stalnu potrebu da se u okvirima struke učini maksimalno što zahtijeva, zbog zaštite gradiva, veću angažiranost arhivista na takvim područjima od onih u kojima su arhivske ustanove postojale od prije i koje naravno nisu bile izložene ratnim stradanjima. U takvim okolnostima i odnosi arhiva i stvaratelja ili imatelja poprimaju bitno drugačije relacije, a zaštita se gradiva u nastajanju ne može ostvariti bez zajedničke skrbi arhiva i stvaratelja. Da bi ti odnosi i nastojanja bili što učinkovitiji, potrebno je poznavati povijest i strukturu stvaratelja, odnosno povijest institucija koja daje informaciju o gradivu, ali i o njezinu ustroju, povezanosti s ostalim institucijama različitih razina, a onda je poznavanje povijesti institucija i temeljni preduvjet kategorizaciji i vrednovanju stvaratelja. Kao pretpostavku kategorizaciji Državni je arhiv u Gospiću odmah po formiranju, poglavito tzv. vanjske službe, započeo s izradom shematizma stvaratelja sukladno normi ISAAR-CPF. U tom procesu nailazimo na objektivne poteškoće koje se odnose na nepostojanje relevantne literature «ni o temeljnim institucijama koje su djelovale na području Hrvatske u prošlosti»,² pače, ne postoji ni jedan sustavan pregled povijesti uprave i pravosuđa koji bi mogao poslužiti arhivistima pri obradi arhivskih fondova, osim naravno djela I. Beuca i M. Smrekara. Zbog toga je pred arhivistima Državnog arhiva u Gospiću poseban izazov stvoriti relevantan shematizam stvaratelja gradiva koji će pomoći obradi i sređivanju gradiva, ali i stvoriti pretpostavku cjelovitijega pregleda razvoja institucija uprave, pravosuđa, školstva ili gospodarstva na području Like. Ta nastojanja iziskuju velik napor

---

² Kolanović, Josip, Arhivistika i povijest upravnih institucija, u Arhivskom vijesniku br. 34-35 1991.-92. str. 17., Zagreb, 1992.

prikupljanja vjerodostojnih podataka, izvora i literature lokalnoga tipa koja je počesto nedostatna, necjelovita ili je pak nema.

Dokumentacija o stvarateljima u Državnom arhivu u Gospiću vodi su u obliku dosjea u kojima se čuvaju matični listovi, zapisnici o pregledima, zapisnici o preuzimanju gradiva, popisi gradiva, prijedlozi i rješenja o izlučivanju, odobreni pravilnici i posebne liste. Podatci o stvarateljima ažuriraju se sukladno obilascima pismohrana, neposrednim kontaktima, korespondenciji i eventualnim zakonskim izmjenama koje se tiču stvaratelja. Pregled pismohrana planira se s obzirom na važnost stvaratelja i stanje na terenu utvrđeno prethodnim pregledom. Tijekom samoga pregleda nadziru se normativni akti koji se odnose na uredsko poslovanje i zaštitu gradiva, prostor spremišta te njegova opremljenost sukladno pravilima zaštite gradiva izvan arhiva, sredenost gradiva, proces izlučivanja, evidencije gradiva i stručna osposobljenost djelatnika u pismohranama. Poteškoće u pismohranama u djelokrugu Državnog arhiva u Gospiću odnose se na probleme s nedostatkom i neadekvatnošću spremišnoga prostora, koji se često nalazi u vlažnim podrumima ili pak u radnim prostorijama gdje se obavlja svakodnevni posao. Spremišni su prostori i slabo opremljeni standardnim policama, protupožarnim aparatima te sustavima za mjerenje vlage i temperature. U nekim pismohranama ni stručna osposobljenost djelatnika nije zadovoljavajuća, a stanje vezano za donošenje općih akata o zaštiti gradiva te suradnja s arhivom može se ocijeniti dobrom.

Broj i struktura stvaratelja te njihov značaj za lokalnu sredinu utjecali su i na spomenutu potrebu izrade kategorizacije stvaratelja i imatelja gradiva koji su do donošenja Popisa imalaca arhivske i registraturne građe iz 1988. bili kategorizirani po teritorijalnom principu, a unutar toga po djelatnostima u tri kategorije, od kojih je prva obuhvaćala najvažnije stvaratelje. Izrada je kategorizacije stvaratelja i imatelja na području nadležnosti Državnog arhiva u Gospiću započeta, no i tu je situacija posljedica već spomenutih tješkova koje dodatno opterećuju ograničavajući zakonski propisi poglavito kad je riječ o privatnom gradivu. Kategorizirati državnu upravu, pravosuđe, školstvo ili zdravstvo i socijalnu skrb neće biti teško, no kategorizacija gospodarstva i privatnih organizacija i pojedinaca predstavljat će poseban izazov bremenit poteškoćama koje proizlaze iz već spomenutih okolnosti.

S te će pozicije razvoj odnosa stvaratelja i arhiva na području naše nadležnosti u budućnosti ovisit o zakonskim okvirima obavljanja djelatnosti i normiranja uredskoga poslovanja, o stručnoj educiranosti djelatnika u pismohranama, na čemu se mora stalno nastojati, a u taj proces moraju biti aktivno uključeni i stručno osposobljeni zainteresirani djelatnici arhiva koji će tečajevima i stalnom skrbi o pismohranama motivirati i zaposlene na terenu koje, osim tog nastojanja, treba motivirati i zakonskim odredbama koje će se odnositi na zaposlenike u pismohranama, njihov broj i stručnu spremu te razinu educiranosti. Odnosi arhiva i stvaratelja ovisit će i o motiviranosti cijeloga društva da razvije svijest o važnosti gradiva i njegova čuvanja za budućnost, a ti će odnosi ovisiti i o materijalnim pretpostavkama koje se izravno tiču i standarda zaštite i čuvanja arhivskoga i registraturnoga gradiva, kako kod stvaratelji i imatelja, tako i u samom arhivu. Tehnološki razvoj, europske integracije i potrebe suvremenoga spisovodstva nametnut će i našem području potrebu brze prilagodbe na nove uvjete stvaranja, zaštite i čuvanja konvencionalnoga i nekonvencionalnoga gradiva, elektroničkih zapisa, digitalizacije, elektroničkoga potpisa i svih izazova pred kojima se već nalazi suvremeno spisovodstvo i arhivska služba.

Summary

ARCHIVES AND RECORDS CREATORS: STATE ARCHIVES IN GOSPIĆ

Besides collecting, preserving, treating or using archives, one of the central every day's issues by which modern archival services are preoccupied is that of relationships between archival institutions and records creators.

Circumstances of democratic development and a growth of market economy have a direct influence on the changes of structure, number or social significance of records creators in the Lika region. The process of such social transformations makes creators confronted with numerous problems of organizational, material, personnel or regulatory nature. Creators on the territory under jurisdiction of the State Archives in Gospić were strongly influenced by the war aggression during which not only many of them, but also their archives disappeared, e.g. those of the Municipality of Lovinac or those of the assemblies of the municipalities of Otočac and Gospić. The parts of archives created at the time in occupied areas are still out of archival jurisdiction, waiting for the necessary beginning of their return.

By the end of eighties there were 275 creators registered on the territory of the State Archives in Gospić. Today's situation is much more different. There are 136 registered creators which make efforts to anticipate achievements of modern archival profession same as to accommodate to the circumstances of modern records management.

Specific qualities of this region ask for continuous and maximal care of archival profession. The fact that, by building relationships with creators, they have direct influence on the protection of archives, from their creation to their arrival into the repositories, makes archivists obliged to be fully engaged in their professional efforts.

Key words: *archives, records creators, records management, categorization, schematism, registry, classification, regulations, preservation*

Translated by Rajka Bućin